

Лекція №8

Тема: Соціальна структура суспільства.

1. Поняття та види соціальної структури суспільства.
2. Соціальна стратифікація.
3. Соціальна мобільність: форми та канали.

Література: 1. Вербицька П., Волошенюк О., Горленко Г. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту): Підручник для 10-го класу ЗЗСО / П.Вербицька, О.Волошенюк, Г.Горленко. – Львів: Нова Доба, 2018, с.

2. Людина і світ /За ред.. Л. В. Губернського, А. О. Приятельчука. – К.: Український центр духовної культури, 1999, стор. 18-23, 143-162, 268-273;

3. Арцишевський Р. А. Світ і людина. – К.: ВТФ «Перун», 1996, стор.

4. Соціологія /за ред. Городяненка В. Г., - К.: 2015, с. 116-138.

5. Соціологія /за ред. Пічі В. М., Львів, 2014, с. 62-82.

1. Поняття та види соціальної структури суспільства.

При розгляді попередньої теми ми проаналізували суспільство як цілісну динамічну систему, складовими елементами якої є як окремі індивіди, так і цілі спільноти, об'єднані різноманітними зв'язками та взаємовідносинами.

Оскільки суспільство – це система, воно має структуру, тобто внутрішній порядок.

Поняття «соціальна структура» у науковій і соціально-політичній літературі має кілька трактувань.

У широкому розумінні – це сукупність економічних, соціальних, політичних інститутів, що організують громадське життя, тобто це система стійких соціальних зв'язків.

У вузькому розумінні соціальна структура – це сукупність взаємозалежних і взаємодіючих класів, прошарків, соціальних груп, організованих в ієрархічному порядку, тобто нерівних у тому, що стосується доступу до ресурсів, якими володіє суспільство.

Якщо проаналізувати ці два розуміння соціальної структури, то можна дати таке визначення даного поняття:

соціальна структура суспільства – це сукупність соціальних (група, верства, клас), соціально-демографічних (діти, молодь, пенсіонери), професійно-кваліфікаційних, територіальних й етнічних спільнот, пов'язаних між собою відносно сталими стосунками.

Для того, щоб зрозуміти сутність соціальної структури суспільства, необхідно розглянути її **основні елементи**:

1) **індивіди**, що займають визначені соціальні позиції в суспільстві (статуси) і виконують певні соціальні функції (ролі).

Тобто кожний індивід в суспільстві має свій **статусно-рольовий набір**. Залежно від того, до яких соціальних груп належить індивід, стільки соціальних статусів він має (студентська соціальна група надає статус студент, сім'я – син, донька, спортивна команда – член спортивної команди, споживче товариство – асоційований член споживчого товариства тощо).

Найчастіше всього головний статус індивіда обумовлений його професійною діяльністю.

Статуси визначають інтереси, які індивід буде постійно або тимчасово захищати, визначає також соціальні функції, які виконують індивіди в суспільстві (тобто соціальні ролі).

Таким чином, кожний соціальний статус визначає цілий ряд соціальних ролей.

Тобто, можна зробити висновок, що індивід, являючи собою елемент суспільства, має свій статусно-рольовий набір. При цьому чим розвинуте суспільство, тим більше в ньому статусів. В сучасному суспільстві одних тільки професійних статусів біля 40000, багато сотень політичних, релігійних, економічних, демографічних. Соціальні статуси взаємопов'язані один з одним, але не взаємодіють між собою. Взаємодіяти між собою можуть тільки суб'єкти (носії цих статусів). *Але, хоча статуси безпосередньо не вступають у соціальні відносини, а тільки опосередковано (через носіїв) – вони головним чином визначають зміст і характер соціальних відносин.*

2) соціальні групи – другий елемент соціальної структури суспільства – сукупність людей, які мають спільні соціальні ознаки і виконують суспільно необхідні функції у загальній структурі суспільного розподілу діяльності.

Члени однієї соціальної групи можуть мати спільні соціальні інтереси, цінності норми і т. д.

Соціальна група – це фундамент людського суспільства, та й саме суспільство – це одна з соціальних груп, тільки сама найбільша. Соціальну групу можна вважати своєрідним посередником між людиною і суспільством в цілому. Кожний індивід так чи інакше живе за законами групи.

У будь-якому суспільстві є та чи інша кількість соціальних груп, які:

- а) посідають різні місця в системі соціальної нерівності;
- б) пов'язані між собою політичними, економічними й культурними відносинами;
- в) є суб'єктами функціонування всіх соціальних інститутів даного суспільства.

3) соціальні класи – це великі соціальні групи, які розрізняються по їх ролі в усіх сферах життєдіяльності суспільства, які формуються та функціонують на основі докорінних соціальних інтересів.

Класи можуть мати загальні соціально-психологічні характеристики, ціннісні орієнтації, свій «кодекс» поведінки. *Наприкінці розгляду даного питання ми повернемося до більш детального розгляду даного поняття.*

4) соціальні верстви – четвертий елемент соціальної структури. Соціальні верстви утворюють внутрішню структуру класів.

Соціальні верстви – це сукупність індивідів, об'єднаних на основі будь-яких приватних інтересів, зайнятих економічно і соціально рівноцінними видами праці (наприклад, середній клас поділяється на такі верстви, як інтелігенція, середні підприємці, висококваліфіковані робітники технічного профілю, військовослужбовці та ін.).

Таким чином, хочу звернути Вашу увагу, що соціальну структуру суспільства доцільно описувати за допомогою соціально-класової моделі, однак соціологія виділяє і інші **види соціальних структур**. Серед яких:

- соціально-демографічна структура включає спільності, які утворюються на основі соціально-демографічних ознак (діти, молодь, пенсіонери, чоловіки, жінки і т. д.);
- соціально-професійна структура – включає спільності, що утворюються на основі професійної діяльності в різних галузях народного господарства (медичні працівники, педагоги, підприємці і т. п.);
- соціально-територіальна структура – територіальні спільності розподіляються за місцем проживання (мешканці міста, села, певних регіонів і т. п.);
- соціально-етнічна – це спільності людей, об'єднаних за етнічною ознакою (народи, нації).

Також, можна виділити сімейно-побутову, соціально-освітню, соціально-релігійну та ін., залежно від того, за якими критеріями структурується суспільство.

Соціальна структура – явище історичне. Її становлення та розвиток відображають процеси еволюції суспільства.

На сьогодні існують різні точки зору, концептуальні підходи, обумовлені світоглядними, історичними та конкретними умовами щодо характеристики соціальної структури сучасного українського суспільства.

2. Соціальна стратифікація

Розглядаючи соціальну структуру як сукупність соціальних груп, що розрізняються своїм становищем у суспільстві, соціологія має відповісти на питання: як відрізнити ці групи одну від одної.

Інструментом у досягненні цього є теорія соціальної стратифікації. Її було створено на початку **40-х років XX ст.** американськими вченими **Т. Парсонсом і Р. Мертоном**, які вважали, що соціальну стратифікацію спричинив розподіл функцій у суспільстві.

Термін «стратифікація» походить від лат. слова **stratum** (прошарок). Дане поняття запозичене з геології, де воно означає розташування пластів різних порід по вертикалі.

Поняття стратифікації відбиває систему соціальної нерівності в суспільстві. Кожне суспільство має свою систему стратифікації.

В основі теорії стратифікації є об'єднання людей у групи та протиставлення їх іншим групам за статусними ознаками: політичними, майновими, професійними, освітніми і т. п.

Взагалі, соціальні нерівності засуджувалась в усі часи, зазнавала критики і ніколи не викликала симпатій у членів суспільства. Люди в ході історичної практики з завзятістю пручалися створенню «досконалих» суспільств, заснованих на соціальній рівності, постійно створювали все нові і нові види ієрархічних соціальних структур, заснованих на нерівності.

Завжди існував поділ на «багатих» і «бідних», на привілейованих і пригноблених і т. п.

Однак, що саме лежить в основі соціальної нерівності? Які причини соціальної стратифікації? Чому в суспільстві неоднаково оцінюються значення і роль кожного соціального статусу? Чому праця двірника і сантехніка менш престижна чим праця адвоката чи лікаря?

В історії соціології існувало і існує декілька підходів до пояснення причин соціальної стратифікації (ми розглянемо основні):

I підхід запропонував нім. соціолог **Р. Дарендорф**.

З його точки зору критерієм соціальної стратифікації є авторитет. На основі даного критерію **Р. Дарендорф** поділяє все сучасне суспільство на керівників і підлеглих.

II підхід запропонував німецький соціолог **М. Вебер**.

М. Вебер помітив, що існують дефіцитні за своєю природою ресурси, через які люди вступають у боротьбу: **багатство** (породжує майнову нерівність), **влада** і **авторитет**.

III підхід запропонував відомий російсько-американський соціолог

П. Сорокін. Він виділив три основні види стратифікації і, відповідно, три види критеріїв: **економічні, політичні і професійні**:

- 1) економічна стратифікація – розподіл суспільства за критерієм прибутку;
- 2) політична – розподіл суспільства за критерієм авторитету, влади;
- 3) професійна – розподіл суспільства за критерієм престижу діяльності, компетентності.

IV підхід запропонував сучасний французький соціолог **А.Турен**. Він вважав, що основним критерієм стратифікації сучасного цивілізованого суспільства є не власність, престиж, влада чи освіта, а **доступ до інформації**.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що існує багато різноманітних підходів до пояснення **критеріїв соціальної стратифікації**:

- влада;
- багатство;
- престиж;
- освіта;
- доступ до інформації.

Існує два **різновиди стратифікації**:

1.Закрита (жорстка) стратифікація: припускає дуже жорсткі межі страт (прошарків), заборону переходу з однієї страти до іншої (залишки кастового устрою в Індії).

2.Відкрита стратифікація: немає формальних обмежень для переходу з однієї страти до іншої, немає заборони змішаних шлюбів, на заняття тією чи іншою професією (суспільства цивілізованих країн).

Соціальна стратифікація має різноманітні форми залежно від історичного часу та конкретного суспільства.

Соціальна стратифікація безпосередньо впливає на всі сфери суспільства, чому є наукове підтвердження.

Останні зміни соціально-економічного та соціально-політичного характеру значно відобразилися на стратифікації суспільства:

- були зруйновані традиційні для України зв'язки між соціальним статусом та рівнем освіти (сьогодні, наявність вищої освіти не забезпечує входження до середнього класу);
- стрімке падіння рівня життя великої частини населення та формування безробіття призвели до маргіналізації осіб з вищою освітою;
- поляризація населення за доходами формує промітну соціальну напругу у суспільстві.

3. Соціальна мобільність: форми та канали.

Теорія соціальної стратифікації є методологічною основою для формування теорії соціальної мобільності.

Оскільки в суспільстві існують нерівні між собою страти, тому обов'язково є канали, по яким індивіди перемішуються з однієї страти в іншу. Саме теорія соціальної мобільності і детермінує характер динаміки соціальної структури суспільства.

Соціальна мобільність (лат. mobilis – рухливий, енергійний) - міжгрупова або просторова рухливість населення, його здатність (готовність) до соціальних переміщень.

Термін «соціальна мобільність» був введений у соціологію в 1927 р.

П. Сорокіним, який розглядав соціальну мобільність як будь-яку зміну соціального статусу, а не тільки перехід з однієї групи до іншої.

Форми соціальної мобільності:

- **горизонтальна** – тобто перехід індивіда з однієї соціальної групи до іншої, розташованої на тому самому соціальному рівні (географічна мобільність, зміна місця роботи);
- **вертикальна соціальна мобільність** – переміщення з однієї страти до іншої.

Залежно від напрямку соціальна мобільність може бути **висхідною** (соціальний підйом, наприклад, посадове, кваліфікаційне зростання) і **низхідна** (соціальний спуск, декваліфікація).

На вертикальну і горизонтальну мобільність впливають демографічні чинники (наприклад там, де високий рівень народжуваності, населення більш молоде, тобто більш рухоме і навпаки).

П. Сорокін підкреслив, що там, де міцна вертикальна мобільність – є життя і рух. Загасання мобільності породжує застій.

У зв'язку з тим, що соціальні переміщення людей здійснюються як індивідуально, так і організовано, розрізняють індивідуальну і групову (колективну) соціальну мобільність.

1) **індивідуальна** пов'язана з переходом окремих індивідів, незалежно від решти, з однієї спільноти до іншої. До **причин**, які дозволяють одній людині досягти більших успіхів ніж іншій, **П. Сорокін** відносив: соціальний статус сім'ї, рівень освіти, національність, фізичні і розумові здібності, зовнішні дані, виховання, місце проживання.

Як правило, зміни стану індивіда в стратифікаційній системі можуть відбуватися під впливом трьох основних чинників:

- 1) вертикальної і горизонтальної мобільності;

- 2) реорганізації соціальної структури;
- 3) впровадження нової системи стратифікації.

2) **групова мобільність**, факторами її є соціальні революції, міждержавні, громадянські війни, зміна політичних режимів.

Найбільш інтенсивна соціальна мобільність в трьох основних сферах: **економічній, політичній, професійній**.

Мобільність фактично відсутня в демографічній сфері і обмежена в релігійній.

П. Сорокін підкреслював, що оскільки вертикальна мобільність у тому або іншому ступені існує в будь-якому суспільстві, то між стратами не може бути непрохідних меж. Тобто існують **канали соціальної мобільності** до яких він відносив такі соціальні інститути, як:

1) **армія** (П. Сорокін провів дослідження і зробив висновок, що з 92 римських імператорів – 36 досягли свого статусу починаючи з низьких чинів. Вашингтон, Наполеон);

2) **церква** (П. Сорокін вивчив історію 144 римських католицьких пап, встановив, що 26 з них вийшли з нижчих класів, 27- з середніх. Тому зробив висновок, що церква також функціонує в якості каналу соціальної мобільності);

3) **освіта** – в усі часи була міцним каналом соціальної мобільності. Великі конкурси в престижні університети багато в чому пояснюються тим, що це найшвидший канал соціальної мобільності.

4) **власність** – один з самих найпростіших засобів соціального підйому;

5) **вигідний шлюб** – стає каналом соціальної мобільності в тому випадку, якщо в шлюб вступають представники різних соціальних статусів.

Дана тенденція простежується серед чоловіків.

Дані про соціальну мобільність дозволяють робити висновок про ступінь відкритості суспільства, його демократичність.

Людям важливо знати, наскільки те або інше суспільство – надає можливості для переміщення індивідів із нижчих страт у вищі, яким чином формується правляча еліта суспільства, чи можливе проникнення в вищі прошарки суспільства. Соціальна мобільність – індикатор відкритості чи закритості суспільства.